

UrDPI San'atshunoslik kafedrası o'qituvchisi

Baltayeva Halima To'rabayevna

baltayevaxalima@gmail.com

UrDPI San'atshunoslik kafedrası o'qituvchisi

Otaxanova Nodira Jumanazarovna

nodiraotaxonova1@gmail.com

O'ZBEKISTON TASVIRIY VA AMALIY SAN'ATIGA OID ASARLAR ORQALI O'QUVCHILARNI BADIY-IJODIY TASAVVURINI KENGAYTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston tasviriy va amaliy san'atga oid asarlar orqali maktab o'quvchilaridagi badiiy-ijodiy tasavvurini kengaytirish va boyitish, tafakkur qilish, fikrini erkin ifoda etish masalalari haqida so'z boradi. Boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilariga san'atni o'rgatishning ilmiy asoslari, shuningdek, o'zbek rassomlarining milliy ruhdagi asarlari ularning o'quvchilarga ta'siri va ahamiyati, amaliy san'atda xalq amaliy bezagi va hunarmandchilik turlari ham qayd etilgan.

Kalit so'zlar: badiiy ijod, innovatsion shakl, tasavvur, dekorativ tasvir, kolorit, kompozitsiya.

Bu yo'nalishda dastlabki ta'lim va tarbiya umumta'lim maktablari boshlanishi kerak. Ta'lim va tarbiyaning aniq tizimini, bu tizimga hamda dars o'tish metodlariga ijodkorning ixtiyoriy ravishda buysunishini, ilmiy asoslangan bilimlarni o'zlashtirishda ilmiylik, metodik izchillik, aniqlik va badiiy ijodning amaliyotda sinalgan tajribalarini o'rganishni nazarda tutish mumkin. Tarixda ijod qilib, o'zlaridan buyuk tasviriy san'at asarlarini meros qilib qoldirgan mashhur rassomlarning tasviriy san'at sohasida erishgan tajribalari bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida, shu bilan birgalikda turli badiiy maktablarda yoyinki umumta'lim maktablarda ham o'quvchilarni tasviriy san'atdan saboq berishda asos hisoblanadi.

Shuning uchun tasviriy san'atni o'rganishni xohlovchi va san'at olamiga endigina kirib kelayotgan bo'lajak rassom eng avvalo bizdan oldingi ijod qilgan rassomlarning durdona asarlarini o'rganib tahlil qilishi va olgan bilimlari hamda ko'nikmalari asosida o'z shaxsiy ijodiy yo'lini tanlab chiqishi va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Tasviriy san'at sohasida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash, shaxsning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish masalalariga, hamda ijodiy jihatdan yoshlarni kasbiy tayyorlash masalalarida qadimgi Yevropa Badiiy Akademiyalarining mashhur rassomlari, nazariyotchilaridan Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo Buanorotti, Piter Paul Rubens. Rafael Santi, Albert Dyurer va boshqalarning ilmiy va ijodiy asarlarini misol keltirish mumkin. Rus tasviriy san'at namoyandalaridan 19-20 asrda ijod qilgan I.Ye.Repin, N.Savrasov, P.Chistyakov, K.P.Bryullov, O.A.Kiprenskiylarning ijodiy ishlarni keltirish mumkin. XVII asrda akademik rasm chizishning nazariy qoidalari Uyg'onish davri rassomlarining talqinlaridayoq ifoda etila boshlangan. XVIII asrda yuzaga kelgan sur'atga akademik o'qitish nazariyasi ma'lum o'zgartirishlar kiritilib, endi badiiy amaliyot yangi sharoitlarida amalga oshirildi. XIX asrda akademik rasm nazariyasi va amaliyotida o'quv masalalarini kompleks hal etish bo'yicha faol izlanishlar boshlangan. Badiiy akademik maktab yo'nalishida o'quvchilarni faqatgina bilim va ko'nikmalar bilangina qurollantirish emas, balki ijodiy faoliyatda ham ishtirok ettirish ko'zda tutiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishda ta'lim mazmuniga monand va muvofiq bo'lgan innovatsion shakl, vosita va metodlarni tanlash, ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish juda muhimdir. Bugungi kunda ko'pchilik pedagog olimlarning ta'kidlashiga ko'ra, ta'lim jarayonining bosh maqsadi bolani bilimlar bilan to'yintirishgina emas, balki, avvalo, bola tasavvurlari, xulosalari, kuzatuvchanligi, o'ylari, tasavvur olami, atrof-muhitni anglashida to'g'ri qarorlar qabul qilishini rivojlantirish va ta'minlashdan iboratdir. Ya'ni bolani hayotda to'laqonli ravishda qarorlar qabul qilib yashashga o'rgatishdir. Aynan o'zi mustaqil har turli sharoitlarda qarorlar

qabul qilishga o'rgatilgan shaxs hayotning turli vaziyatlarida yashashga tayyor shaxs sifatida baholanmoqda. Mazkur malakalarning ichida esa shaxs ijodkorligiga alohida urg'u berilmoqda. Chunki aynan ijodkorlik shakllantirilgan shaxs yangi tovarlar, mahsulotlar, innovatsiyalarni yaratishga moyil shaxsdir. Ijodkor shaxsning qo'lidan turli qiyin vaziyatlarda uning yechimlarini nostandart yo'llar bilan topish keladi. Buning uchun esa boshlang'ich ta'limda bola ijodiylikni shakllantirish taqozo etiladi. Shunga ko'ra, tasviriy san'at darslarida bola ijodkorligini rivojlantirish yaxshi samaralar beradi. Chunki tasviriy san'at jarayonlari bilan shug'ullanish, zarur ko'nikmalarni shakllantirish boladan juda katta samimiylilik, ijodkorlik, o'ylash, fikr qilish, o'z o'ylari va fantaziyalarini real qilib tasvirlash, ya'ni qog'ozga tushirish bo'yicha malakalarni talab etadi. Tasviriy san'at namunalari asosida boshlang'ich sinflarda o'quvchi ijodkorligini shakllantirishda qanday innovatsion shakl, vosita va metodlar qo'llash zarurligi masalasi ilmiy o'rganilganda tadqiqot doirasida quyidagi usul, vosita va yo'llar samarali ekanligi aniqlandi.

Katta yoshdagi bolalarning tasavvurlari kichik maktabgacha yoshdagi bolalarnikiga qaraganda ko'proq uyushgan va maqsadga yo'naltirilgandir. Bu hayot tajribasi, bilimlarning bosqichma-bosqich to'planishi va o'yin, vizual va konstruktiv faoliyatning sezilarli darajada kengayishi bilan bog'liq. O'yin, rasm chizish, konstruktiv va qurilish faoliyati bolalarning tasavvurini rivojlantirishning samarali vositasidir.

Boshlang'ich maktab yoshi tasavurning faollashishi bilan tavsiflanadi, birinchi navbat borliqni his qiladi, keyin esa ijodiy fikrlay boshlaydi. Bu tasavurni shakllantirish uchun sezgir davr hisbolanadi. Uning rivojlanishidagi asosiy yo'nalish - tasavurning ongli niyatlarga bo'ysunishi, ya'ni, mustaqil faoliyat bilan bo'ladi.

Mavzuli va dekorativ rasm o'quvchilarning tasavvurini rivojlantirishga ko'proq yordam beradi.

Rasm chizish asosan reproduktiv tasavurni rivojlantiradi, chunki bolalar odatda sinfda xalq rassomlarining har xil asarlarini (Shishkin. Levitan. Mane, Pikasso va boshqalar) o'rganadilar va ularni qayta yaratadilar. Ammo, shunga qaramay, ijodiy tasavurni talab qiladigan vazifalar mavjud (masalan, aplikatsiya, bezak chizish va boshqalar).

Mavzuli rasm, bizning fikrimizcha, ijodiy tasavurni rivojlantirishga ko'proq hissa qo'shadi. Mavzuli rasm chizishda bola ham badiiy, ham ijodiy qobiliyatlarni namoyon qiladi.

Tasviriy san'at o'qitish metodikasi nuqtai nazaridan darslarni maxsus tashkil etish orqali ijodiy tasavurni rivojlantirish mumkin.

Bola tasavvurining har qanday mahsuloti haqiqatdan olingan va uning tajribasida mustahkamlangan faktlar, kuzatishlarga asoslanadi. Kuzatishlar fondi qanchalik ko'p bo'lsa, uning hissiy tajribasi qanchalik keng bo'lsa, taassurotlari va tajribalari qanchalik xilma-xil bo'lsa, uni tasavvur faoliyatida qo'llash imkoniyatlari shunchalik ko'p bo'ladi. Turli taassurotlarni to'plash, muayyan darsda kuzatishni rivojlantirish tasavurni rivojlantirishning zaruriy shartidir.

Bolalarning ijodiy faoliyati to'g'ridan-to'g'ri diqqatga bog'liq bo'lib, e'tibor tanlab olinadi: odam bir narsani sezadi va boshqasini sezmaydi. Shuning uchun u qanday qadriyatlarga qaratilganligi juda muhimdir. Biz ko'pincha juda yosh bolalarning kuzatish qobiliyatlari bilan hayratda qolamiz. Keyin ko'pchilik uchun u o'tib ketadi, lekin kuzatish nafaqat tafakkur, u fan va san'atning asosidir, shuning uchun kuzatishni o'rgatish kerak, uni rivojlantirish kerak. Agar bu doimiy ravishda amalga oshirilsa, keyinchalik bolaning o'zi kuzatuvchan bo'lishni o'rganadi. Bu nafaqat ijodiy faoliyatda, balki hayotda ham juda muhimdir. Odamni sezishga o'rgatish oson emas. Yig'ilgan taassurotlar hayoliy fikrlashni, tasavurni rivojlantiradi va bolaning ichki dunyosini boyitadi. Hayotni keng ko'ra bilish, uning ko'p jihatlari bilan insonga hayotning to'liqligini his qiladi.

Biroq, ijodiy mahsulotni yaratish uchun to‘plangan tajribadan o‘z vaqtida foydalanish qobiliyati ham kerak. Bu qobiliyat turli bolalarda turlicha rivojlanadi. O‘quvchilarning hissiy tajribasini har tomonlama kengaytirish va uni amalga oshirish qobiliyatini rivojlantirish kerak.

Bolalar tasavvurining eng muhim manbai hissiyotlardir. Tuyg‘ular har doim ma‘lum tasvirlarda gavdalanishga intiladi. Avvalo, o‘quvchilarda topshiriqqa hissiy munosabatni uyg‘otish, keyin ularni tashqi aralashuvdan va o‘z aralashuvidan himoya qilish kerak.

Tasviriy san‘at darsidagi ijodiy ish bola va kattalar o‘rtasidagi o‘ziga xos bog‘lovchi aloqadir. Ijodiy tasavvur faoliyati deyarli hech qachon o‘qituvchining yordami va ishtirokisiz sodir bo‘lmaydi. Biroq, o‘qituvchining roli o‘qitish emas, balki bolalar o‘z ijodiy ishlari uchun g‘oyalarni yaratishi va amalga oshirishi uchun bolalar bilan birgalikda dars qurishdir.

Ushbu tamoyilni amalga oshirish uchun nafaqat tasavvur va haqiqat o‘rtasidagi bog‘liqlikning turli shakllari orqali bolalarning tasavvurini boshlash, balki bolalar o‘z rasmlari g‘oyalarni yaratish va amalga oshirishda darsning ma‘lum bir qismini tashkil qilish kerak.

O‘quvchilarni atrof muhitni asrashga, yoyinki Vatanni sevishga undaydigan asarlar bilan tanishtirish kerak. O‘zbek manzarachi rassomlarning esa bunda ahamiyati katta. Ularning ijodida yurtni go‘zalligi, unga muhabbati va e‘tiborini anglash qiyin emas. Jumladan, O‘rol Tansiqboyevning asarlari gapimizga misol bo‘ladi. O‘rol Tansiqboyev ijodining erta pallalaridagi ijod namunalari uning atrof-muhitga bo‘lgan muhabbatini payqash mumkin, shu bilan birga, o‘tmishga nisbatan hech qanday zavq, hech bir uslubchilik sezilmaydi. Ona yurtning umumlashma badiiy obrazini yaratish yo‘lidagi izlanishlari samarasi sifatida bir qancha asarlari yuzaga keltirgan (“Jonajon o‘lka”, 1951; “Issiqko‘lda oqshom”, 1951; “Tog‘dagi yaylov”, 1953; “Tog‘da kuz”, 1954 va boshqalar), ular orasida industrial manzaralar ham uchraydi (“Qayroqqum GESi tongi”, 1957 va boshqalar). “Tog‘dagi qishloq”, “Oqshom” (1962), “Angren — Qo‘qon yo‘li” (1962), “Chorvoq qurilishida” (1970), “Mirzacho‘l kanali” (1971) kabi liroepik asarlarida O‘zbekistonning tabiati hamda inson mehnati tufayli o‘zgarib borayotgan qiyofasi o‘z aksini topgan. O‘quvchilarda milliy qadriyatlarimizga va mentalitetimizga hurmat ruhida tarbiyalash uchun o‘zbek rassomlarining kompozitsiyalarini namuna qilib ko‘rsatish mumkin. Shu jumladan, O‘zbekiston xalq rassomi Rahim Ahmedovning “Tong. Onalik”, “Qo‘shiq”, “Ona o‘ylari”, “Cho‘pon yigit”, “Dehqon” kabi yaratgan san‘at asarlarini kuzatib turgan har bir inson milliylik ruhini his qiladi bu esa rassomning mahoratiga bog‘liq. Bunday san‘at durdonalari talaba yoshlarni tasviriy san‘atga qiziqishlarini san‘atga bo‘lgan muhabbatlarini yanada oshirishga xizmat qiladi desam adashmagan bo‘lamiz. Chinakam mahorat maktabi san‘at milliylikka asoslanadi, ayni paytda ezgulik, oliyjanoblik, do‘stlik, hamjihatlik, ma‘naviy yetuklik kabi umuminsoniy g‘oyalarni targ‘ib etadi. Yurtimizga chetdan kirib kelayotgan barcha asarni ham san‘at deb qabul qilish noto‘g‘ri. Bugungi globallashuv jarayonida davrida yoshlarni oqni qoradan, yaxshini yomondan farqlay olishga o‘rgatish zimmamizdagi asosiy vazifalardandir.

O‘zbek tasviriy san‘ati Chingiz Ahmarov, O‘rol Tansiqboyev, Rahim Ahmedov, Ne‘mat Qo‘ziboyev, Mannon Saidov, Baxtiyor Boboyev, Ro‘zi Choriyev, Abdulhaq Abdullayev singari nomdor rassomlar asos solgan katta mahorat maktabiga ega. Bu ma‘naviy merosni o‘rganish, mazmun-mohiyatini yoshlar ongiga singdirish muhim va zarur jarayondir. Ayni paytda Badiiy akademiya akademigi maqomiga ega bo‘lgan ijodkorlar orasida rangtasvirchilar, grafiklar, haykaltaroshlar, madaniyatimizning zabardast namoyandalari bo‘lgan ustalar, san‘atshunoslar bor. Bular esa yoshlarni tasviriy san‘atga qiziqishlarini orttirishda va yo‘naltirishda muhim ro‘l o‘ynaydi. Rustam Xudayberganov, Bahodir Jalolov, Akmal Ikromjonov, Alisher Mirzayev o‘z asarlarida hayot voqeligini ko‘tarinki ruhda, turfa rang hamda shakllarda ifodalashi bilan ajralib tursa, Samig‘ Abdullayev O‘rta asrlar Sharq madaniyati shakl-shamoyilini asarlariga singdirishga harakat qiladi. Javlon Umarbekovning ijodida esa milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yangidan-yangi qirralari yorqin aks ettiriladi. Bunday san‘at asarlari ma‘naviy ozuqa bo‘libgina qolmay yoshlarni vatanga bo‘lgan, tasviriy san‘atga bo‘lgan mehr muhabbatlarini yanada oshiradi. Tasviriy san‘atning ana shunday go‘zal o‘rni qatorida amaliy san‘atning ham o‘rni va ahamiyati katta. Ustozdan shogirdga, otadan o‘g‘ilga

o'tib kelayotgan milliy hunarmandchilik san'atimiz dunyo e'tirofiga sazovor bo'lgan. Xalq amaliy san'ati ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, misgarlik, kashtachilik, gilamdo'zlik, zargarlik, zardo'zlik, kulolchilik, naqqoshlik kabi turlari o'ziga xosdir. Ularda ishlatiladigan ranglar kompozitsiyasi, shakllar ritmikasi va simfoniyasi bolalarga juda qiziqarli. Kishilarga ma'naviy ta'sir qilishda xalq amaliy san'ati muhim afzalliklarga ega. Shu boisdan maktablarda o'qitilayotgan tasviriy san'at darslarida amaliy san'atni ham o'rgatish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baltayeva Xalima Torabayevna// Tasviriy san'at darslarida natyurmort janrini o'rgatish metodikasini takomillashtirish // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi// Vol.14 №4 (2024) 4- to'plam 85-90.
2. Sultanova G.O., Baltayeva X.T. Xorazm ganch o'ymakorligi san'ati //Oriental Art and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 3. – С. 756-761.
3. Балтаева Х. Т. талабаларни эстетик тарбиялаш ва касбий тайёрлашда декоратив-амалий санъатнинг ўрни //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 62-65.
4. Балтаева Х. Т. Тасвирий санъат ўқитувчисининг ўқувчилар таълим-тарбиясидаги ўрни //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 66-69.
5. Jumanazarovna, O. N. (2023). O'zbekiston tasviriy san'atida tarixiy janrda yaratilgan asarlar orqali talabalarning badiiy tasavvurlarini o'stirish. PEDAGOGS jurnali, 33(2), 137-144.
6. Ibadullayeva, N. E., Ibadullayev, S. E., & Otaxanova, N. J. (2022). Tasviriy va amaliy san'at bo'yicha tashkil etiladigan togaraklarda o'quvchilarni ijodkorlik faoliyatiga yo'naltirish va to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yishning uslubiy jihatlari. In Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования (pp. 65-69).
7. Quvondiq Shonazarovich Ro'zmetov & Nigora Egamberganovna Ibadullayeva (2023). Xiva naqqoshlik san'ati uslubining o'ziga xos xususiyatlari. Oriental Art and Culture, 4 (2), 22-30.
8. Berdiyev Doston Abduvoitovich. (2023). Tasviriy san'atning fanlararo aloqalar tizimidagi o'rni. Pedagog's Journali, 31(1), 142–148.